

Jowulu Kalinsεbe ki

Wɔrika ḡaan ki

Kalimcc ki wɔ baarama sεbe ki

1

Jôwulu Kalinsébe jçnc ki

Wôrika ñaan ki

Kalimcc ki wɔ baarama sëbe ki

1

(Jôwulu Cours de Base, Guide des
Animateurs)

Auteurs :

Mama Djilla, Fonompé Djilla

Révisé par Jacqueline Eenkhoorn-Pilon

et Pornan Ouattara

Traduit en jçwulu par Pornan Ouattara

SODELJC / Société Internationale de Linguistique

B.P. 75 Sikasso, République du Mali

01 B.P. 1784, Ouagadougou, Burkina Faso

L'orthographe de ce guide a passé par une période d'expérimentation entre 2000 et 2004. Après une étude approfondie, des modifications ont été portées en 2010. L'orthographe utilisée est préliminaire et est en accord avec l'alphabet national du Mali et avec l'alphabet agréé par la Commission Nationale des Langues Burkinabè. La méthode utilisée dans ce guide s'approche à la méthode dite «fonctionnelle», recommandée par l'INA (l'Institut National d'Alphabétisation) au Burkina Faso.

La première version de ce guide a été conçue par Mama Djilla et Karim Fonompé Djilla en 2004. La révision de 2010 a été effectuée par Pornan Ouattara et Jacqueline Eenhoorn-Pilon. La version en jowulu a été effectuée par Pornan Ouattara en 2014. Nous remercions le Comité de Langue **jo**, ainsi que les animateurs, qui nous ont tous aidé d'améliorer ce guide.

Illustrations: SIL-Cameroun P.A.D. Clip Art (Yaoundé, Cameroun , 1993, 1996,1997, Vol. 1-4) Mbanji Bawe Ernest.

Troisième édition

Aout 2014

1 ère impression

? exemplaires

© SODELJO / Société Internationale de Linguistique (SIL)

B.P. 75 Sikasso, République du Mali

B.P. 2232 Bamako, République du Mali

01 B.P. 1784, Ouagadougou, Burkina Faso

Tous droits de traduction, de reproduction et d'adaptation sont réservés pour tous pays.

Toutes les contestations relatives à l'application des dispositions de la présente ordonnance, fixant le régime de la propriété littéraire et artistique (No 77-46 CMLN, du 12 juillet 1977) seront portées devant les tribunaux civils, sans préjudice du droit pour la partie lésée de se pourvoir devant la juridiction répressive dans les termes du droit commun.

Danækɔrɔ	Wuludanj	Glossaire
- sisan	dɔ̃nsaŋ	présent
- taa ñε	ta jaŋ	continuel / progressif
- dafalen	nafaamaan	accompli
- nata	naannama	futur
Yɔ́rɔ	mani	lieu
Kaye	kaye	cahier
Kalensen	kalinj kanj	leçon
Kan	wulu	son
kalanso	kalinfu	salle de classe
Sében fura	sébeda	feuille de papier
Degeli	kinimaana	exercice

Silabéri ki jen kalinj ki

1. Tɔbi wò kakan-i ñi i ji kalidaj kiri na sani kí i silabéri ki kalinj ki sun.

- Sébe ki paka jaan ki.
- Sébe ki jaannu ki napwuluka jaan ki.
- Sébe ki jaannu ki nimɔri ki kakan-i ñì i kila n'mani danwo ru.
- Sébe ki kalimaanna ki i tɔnpa-a cuunj ki ru, ñì i jeri fwuuniŋ ki sun.
- Sébe ki Kalimaanna ki i tɔnpa-a sébe pantə ñì i ta nɔrintε.
- Sébe ki i kali-la jaannu fa jaannu.
- Wulubalinj wɔri rapwuluka jaan ki tenj i ki, niŋ ni kɔri kiri tenj i ki miŋ tu : p,b,c,ɔ,3 niŋ fa ε.
- Sébetanfinj ki paka jaan ki.

Sébetan ki furu ki jɔnɔ ki i po-a sébetanfinj ki paka jaan ki ru. Sabu kalindaj ki nakili-la, tu gbe ki mani bataa ki i sébe ki tan-a, jaa gbenaŋ kiri bantennj napwuluka jaan ki i n'sho-a.

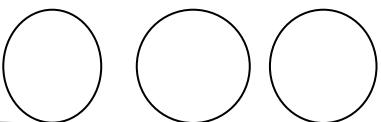
Gbenaŋ byaŋ i sébetanfinj ki pa-a : Gbenaŋ kiri bataa ru ñmani ki wò i yìrì faninmwuj ki ru niŋ fa gbénankuma ki i sébetanfinj ki pa-a, nwɔ ki i niŋ ni faninmwuj ki ru, niŋ i bili-la sébetanfinj ki sun. Gbenaŋ fuuli pye kiri i ye-a yìrì te.

Niŋ na, kalimɔɔ ki i n'bi-a kalindaj kiri te, tu kí sébetanfinj ki paka jaan ki kini. Ntiŋ i fɔni kiri bi kí te buŋa wu a kalindaj ki bɛɛ wɔ ji paka sho ki. Á kalindaj kiri bataa so sébetanfinj ki pa ka jaan ki ra, Kalimɔɔ ki i n'bi-a kí te tu : « N'pa-i jaan wò te

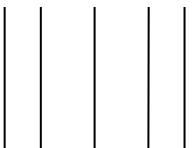
abéé gbe, á n'pa tu niŋ jaan ki tε, á i a gbənəŋ kari rukwunu , á i yìrì rupili. Á a pwulu niŋ sun kaan mwɔɔnna ». Kalindan̄ kiri i arì pwulu-la niŋ sun kaan mwɔɔnna. Kalimɔɔ ki i a nakilitu-a kalindan̄ tenj tenj wò ki paka jaan ki ra. Wòri i so-a ki, ntij i n'jaan ji ka shɔ niŋ ni wu.

• **Tiiri kiri ma ka jaan ki**

« Á sèbetanfinj ki pamaan ki tu ka jaan ka tε, á a gbe ki bili sèbeda ki sun, á i ka jaŋ jɔɔn kari bishi ri ramɔni. »

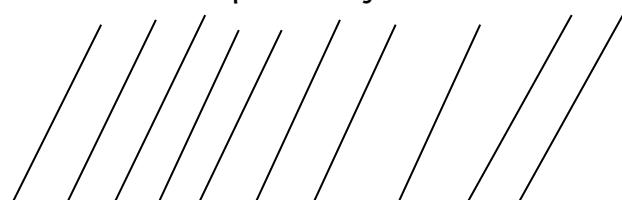
Á bali tumaan kiri kaan ka jaan ka tε.

Á tiiri kiri kaan ka jaan ka tε.

Á bali kiri banbili ta pante ka jaan tε .

Dajekɔɔ

- tugulan	? (wò)
- jiralan	? (niŋ, ka)
- tigiyalan	ntinbi (wúwɔ)
- yɛrɛtɔgɔ	yɛritɔ (a)
- nininkalan	? (nkenn)
Nkɔri	nufaanteŋ
Nunnaſɔlen	jinitarubiwɔ
Jininkalitomi	nanɔrɔtəŋ
Pereperelatigelen	? (ki)
sèbe jε	jaannu
Siginiden	wulu baalinj
siginiden kunba	wulu baalinj sinaj
siginiden misen	wulubaalinj pyaanj
Sigini	baalinj kiri
sigida	ɔɔməŋ
Soden	fudaj
Tigiyalan	tinbi
tigiya taamashen	? (wɔ)
Tomi	ter
Tomi	wululakɔtəŋ
tomi fila	wululakɔtəŋ fuuli
Tɔgɔ	tɔ
Walamba	Bunsinaj
Wale	mabi
Wagati	waati

wuludan̄

relatif	? (wò)
démonstratif	? (niŋ, ka)
possessif	ntinbi (wúwɔ)
réfléchie	yɛritɔ (a)
interrogatif	? (nkenn)
virgule	nufaanteŋ
nasal	jinitarubiwɔ
point d'interrogation	nanɔrɔtəŋ
(article) défini	? (ki)
page, feuille	jaannu
lettre	wulu baalinj
majuscule	wulu baalinj sinaj
minuscule	wulubaalinj pyaanj
alphabet	baalinj kiri
chapitre	ɔɔməŋ
boite	fudaj
possessif	tinbi
marque de possession	? (wɔ)
point	ter
point finale (en fin de phrase)	wululakɔtəŋ
deux points	wululakɔtəŋ fuuli
nom	tɔ
tableau noir	Bunsinaj
verbe	mabi
temps	waati

Glossaire

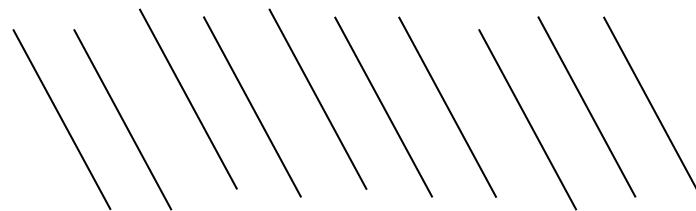
Dajekɔrc

Wuludanj

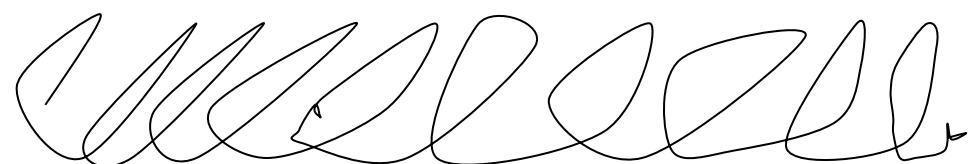
Glossaire

Bansira	kaanntesaa	négation
Cikafolan	kafunsuntenj	trait d'union
Cogo	ŋaan (wu)	manière
Dajε	tɔnɔ kaan	mot
Dafalen	wulu baalinj nafaamaan	voyelle
Dafata	wulu baalinj nafaa wɔ	consonne
Denni	cinnuteŋ	élision
Dennan	dumaanteŋ	apostrophe
Demenan	mabidemeshi	auxiliaire (marqueur prédictif)
Gafe	sεbe	livre
Hakelan	nimɔrc	numéro
Kabalitomi	kaabateŋ	point d'exclamation
Kanjε	wulukaan	syllabe
Kanhakε	wuluju	ton
- kɔrɔtalen ()	wuluju bərifeshimaan	ton haut
- majiginnen (')	wuluju sunjərimaan	ton bas
Kɔrcɔrc	kɔcteda	suffixe
Kuma	wuludanj	mot
Kumasen	wulu kannj	phrase
Kumakolo	wuluwɔtiŋ	mot clef
Maana	maanij	histoire
Mankutu	mankutu	adjectif
ŋenɔrc	jɛnda	prefixe
Nɔnabila	tɔtarubo	pronom
- gansan (tɔgɔnɔna)	gbansaŋ (wu)	simple (personnel)

À bali kiri banbili ta nɔrintε ka naan te kili.

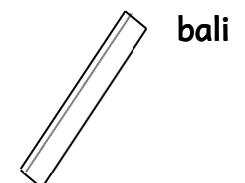
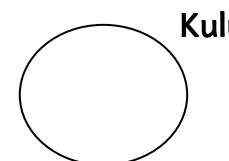
Kalimɔɔ ki i ka bishi ki ma-a bunsinaj ki sun, ntij i n'bi kalindanj
kiri te tu kí na awɔ ki shεeli, ki i na n'bishi ki ma bunsinaj ki sun .

0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0

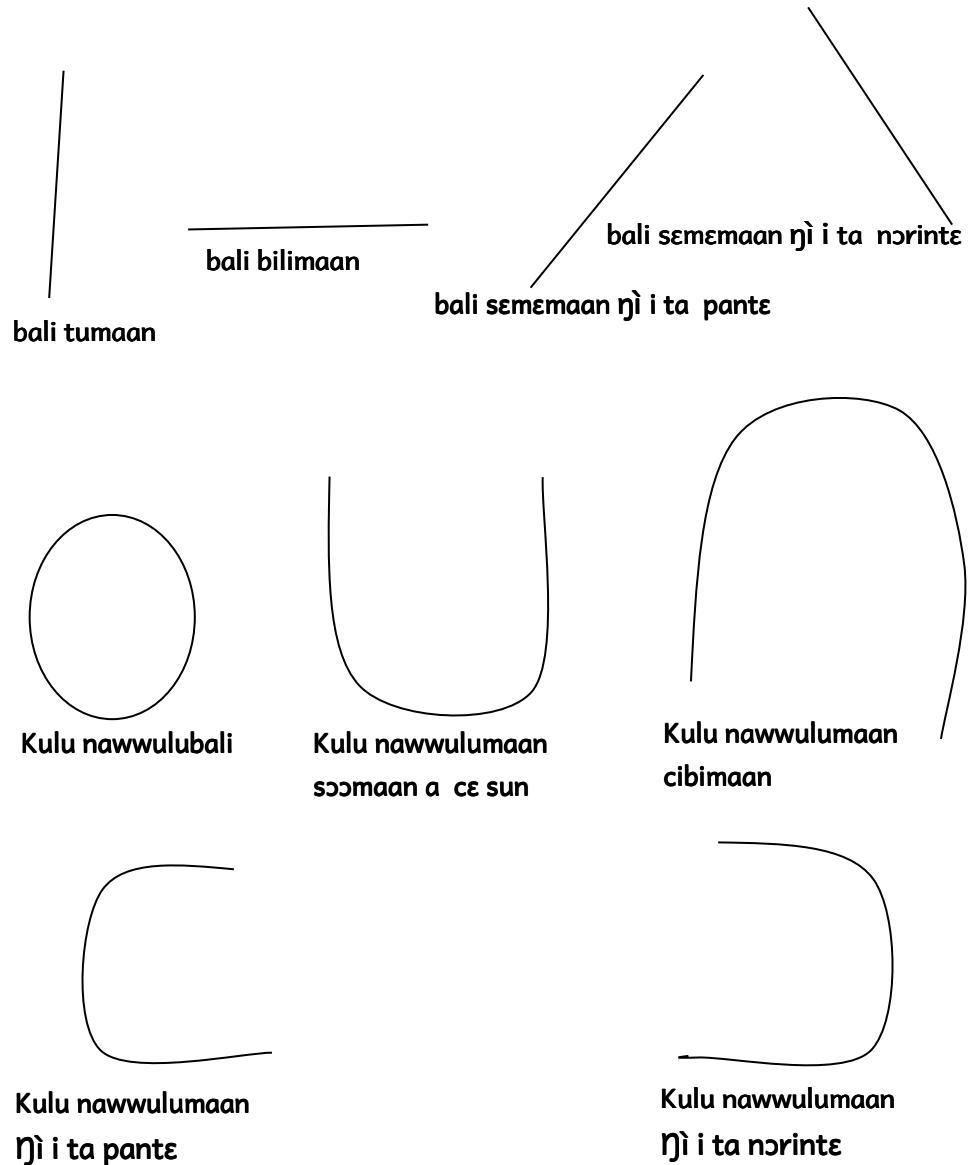
Kalimɔɔ ki i sεbetanfinj ki paka ki shεeli-la waarinj bataa ru.

**Taashen teenponi ki i ramɔni-na finj wɔri wu, ninj i
kari :**

Taanshe teenponi ki i ramponi-na finj wòri wu

Wulubalinj kiri fa jateden kiri i jaan tɔ-a jaan wò te, niŋ fa bi wòri i ma-a taanshe teeponi ki wu.

Jowulu baalinj kiri.

A	a	B	b	C	c
D	d	E	e	ɛ	ɛ
F	f	G	g	Gb	
H	h	I	i	J	j
K	k	Kp	kp	L	t
M	m	ŋm	ŋm	N	n
ŋ	ŋ	ŋ	ŋ	O	o
ɔ	ɔ	P	p	R	r
S	s	Sh	sh	T	t
U	u	W	w	Y	y

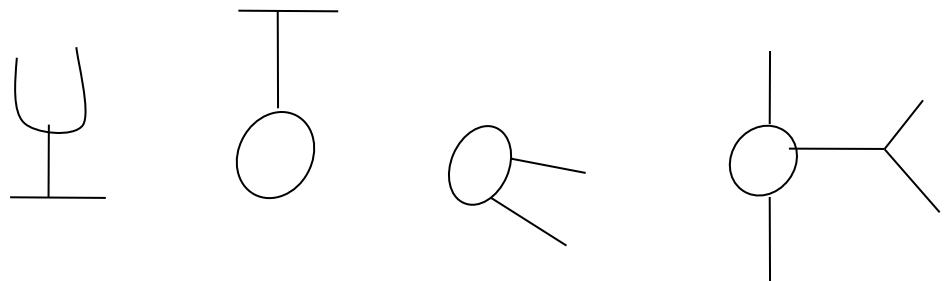
ŋì i kεŋε jibi ki kalinŋ ki gbεbili ka jaan ki wu. Silaberi ki ciiru kalinkann kakan-i ŋì i lu kεŋε kalinŋ ki gbεbili ka jaan ki wu. Niŋ jibi kiri i so-a mwɔ-i walima ŋì i kuru ŋì i kεŋε kalindan kiri wo nakilila ki wu.

Ijì i ceeli-la kalimɔɔ ki gbe, ntij i kalinkanŋ ki shi ka jaan kari te. Kalimɔɔ ki i kalindan ki bεε tɔ sεbε-a bunsinaj ki sun, ntij i kila, ntij n'ji kalindan kiri wu tu tɔ ka wulu baalinŋ kiri bataa sεbεmaan ye bali fa kulu wu. Ntij i taanshe teenpɔni kari sεbε-a bunsinaj ki sun, koŋ bataa i yìrì ja.

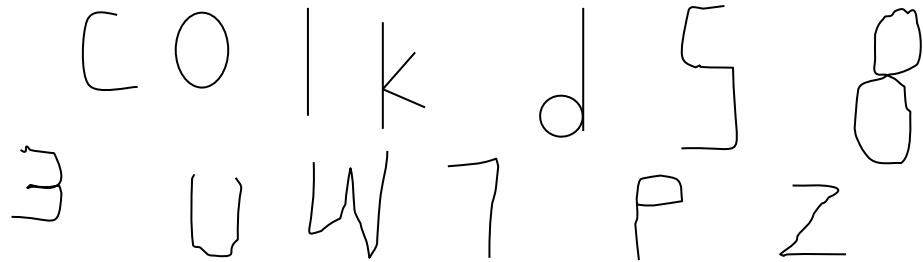
Kalimɔɔ ki i ka taanshe teenpɔni kari ramɔni-na sεbε pyirimaan ki bεε sun, niŋ i n'tɔman di-a kí gbe kusubε

Bali tumaan	bali sεmεmaan ŋì i ta nɔrintε	Kulu nawwulumaaan cibimaan
Bali biliaan	Kulu nawwulubali	Kulu nawwulumaaan ŋì i ta pante
bali sεmεmaan ŋì i ta pante	Kulu nawwulumaaan sɔɔmaan a ce sun	Kulu nawwulumaaan ŋì i ta nɔrintε

Kalindan kiri i arì kini-na bali ki minij pyiiraŋ ki fa kulu minij taanj namɔni ki ra kusebe. Kí i n'namɔni ka shɔ. Kí i niŋ minij kiri ramɔni arimaj kelinna kaan mwɔɔnna sεbε ki ciiru.

Kalimōɔ̄ ki i n'bi-a tu kí minij kari ramōni ñì i ji wulubalinj ni fa jatedaj ni, hali a kí ji niŋ wulubalinj kiri fa jatedaj kiri ja sun ki.

ñì i ceeli-la kalimōɔ̄ kiri gbε, a kí ji ta kalinj ki tan wulubalinj walima jatedaj wò sun jibi wò, kí n'jaanbika shɔ bali ki fa kulu ki wu. A niŋ ma, a sεbe kini waaci ki ja so, niŋ i kila kalindaj kiri n'jaantɔ-i kɔ. Nka n'tu-a sεbetanmaanna ki kini ki sun ki, wulubalinj ki fa jatedaj tenj tenj ki kini waarinj ki ru, kalimōɔ̄ ki i n'jaan jí ka shɔ-a kalindaj kiri wu, ntij i n'jaanbika shɔ kí te.

Sεbe ki kakan-i ñì i tan jaan wò te, kalimōɔ̄ ki i so-a niŋ jaan ji-i kalindaj kiri wu a gbenaŋ ki wu faa ki fan. A ntij kɔ niŋ na, ntij i kila-a, ntij i n'jaanji kí wu bunsinaŋ ki sun. Ntij i so-a kalindaj ki bεe bo ta-i niŋ wulubalinj ki walima jatedaj ki sεbe bunsinaŋ ki sun koŋ bataa jaanna. A nintij ja so, niŋ kalindaj ki i kila, ntij n'ma-i jaan wò te, ntij i niŋ jaanbi kalindaj pyε Kiri te.

A kalindaj wò so sεbe ki tanka shɔ-i ki, kalimōɔ̄ i nintij gbε ki pa-a, ntij i ye niŋ te sεbetanmaanna ki kini ki ra.

1. Kalimōɔ̄ ki i cunadi wulu li bi-a kalindaj kiri te. Ntij i kalinj ki fa sεbetanmaanna ki nafan ki ji-a kí wu. Kalimōɔ̄ ki wɔ jakilitinbi ki fa sotinbi ki ru, ntij i junija ki ru finj kiri bεe ri bi kí te miŋ tu (lɛtɛrɛ, faantiŋ wulu ki, danj ji sεbe ki, wete ki, mabi je kiri). Niŋ i ki so-a n'tu-i kalindaj ki so faamuyali kila-i kalinj ki nafan bi ki sun. Niŋ ki na, ñì i ceeli-la kalimōɔ̄ ki gbε, ntij i awɔ misali kiri ramōni kili ki ru, ntij i a na wɔri jaanbi kalindaj kiri te sana ntij i na kalinfu ki ru.

2. Kalimōɔ̄ ki kalindaj kiri jakilila ki ceeli-la ñì i bili kalinj ki nafan ki sun. Ntij i njɔ tɔ-a awɔ ranɔritan jaabi kiri ru miŋ tu ka ranɔritan ka bishi ki : Nfɛnŋ na abéé na-i á ji wulu ki kali ?

Abéé jakilila, tu abòò ji wulu ki kali ki fa
n'sεbemaanna ki a so nafan laso abéé sun wa ?

3. Kalimōɔ̄ ki i kalinj ki ta gbε ki jaanbi-a :

- Kalinj ki waaci kiri fa kalintan jibi kiri.
- Kalintanmaj ki sariya kiri : Miŋ tu kalindaj kiri arìmaj Buja, waaci ki buja ki, kalimōɔ̄ ki buja bi ki fa kalindaj kiri gberinpa ki.

Kalindaj kiri jentɔnj jaannashi ki kalindaj kiri gbε.

- Jɔwulu kalinsebe jɔnɔ ki (silaberi) ki jaanbi ki : Kainkanj 38 fa pwulunsun kalinkanj sinaj ki 6.
- Kalintanfinj kiri bi ki.

Ka jaan ka te, bari ki i kɔ-a. Barimaanna ki i fwuu-ra siira tenj sun ki. Niŋ kɔtε, jɔwulu sεbe jɔnɔ ki jεŋ kalinj ki i tɔnpa-a

Kalinj ki nakɔmaj ki

Kalimɔɔ ki fa awɔ kalindaj kiri i arɔɔ kalinfu ru so kiri bataa bo-a amaj sun. Kalimɔɔ ki i kalindaj ki wɔ so bakuruba ki bo-a kaindaŋ ki wɔ so kila sɛbe ki ru, nwɔma baara ki i so nukwulu-i kimeli ki jibi ki sun. Kimeli ki wɔ so bakuruba ki i bo-a kalinfu ki ru so bakuruba ki sun, niŋ ni i lu luman fuuli nwɔma ñi so kalindaj ki wɔ so nakɔra ki kila-i, niŋ wɔ i bo-a kalindaj ki wɔ so kila sɛbe ki ru. Niŋ so kila sɛbe ki i so-a wɔri-i niŋ jibi ki sun walima jibi tɔri sun, kalindaj kiri fa kalimɔɔ ki wɔ funsun ciiru. Kalinj ki jaanbi ka shɔrinj ki kalinkanj tenj tenj ki bataa sun

Ka mani ka kalinj ki wɔrika jaan ki rafaa-ra wɔ i a kila kalinkanj ki wɔrika jaan ki ru wɔ jaanbi-i kɔ.

Kalinkanj fwu (0) ki :

Jibi jɔnɔ ki :

Kili ki ru cεenni ki bεε kakan-i ñi i ta jubasan kalinj ki nawwululumaana ki ra. A koŋ dɔrimaan kiri so kalinfu ki ru waarinj wɔ ru, ñi sɔɔmanj ki wɔri kí tε, ñi i ki bisimila niŋ fa ñi i wulu ki wɔri kí tε. A juba ki ja san kɔ, jɔwulu kalinsɛbe jɔnɔ ki tenj i wɔri-ra ceeraŋ kiri wɔ kalinfu ki jɛntɔnɔ ki wɔ.

Bari ki :

Sana kalinkanj jɔnɔ ki i tɔnpa, waaci pyiaanj kakan-i ñi i ma bari ra kalindaj kiri tε. Niŋ bari ki nafan ki gbe-i kusubε. N'juŋ ki bεε i á i so amaj tɔ-i niŋ fa á i dali amaj na. N'juŋ ki bεε i ji nwɔma á so faamuyali wɔri-i amaj te ka kalinj ka yeri ki sun.

Jenpawulu ki

Ka kalimɔɔ ki wɔ baarama sɛbe ka ramɔni-i ñi i po jɔwulu baarama maj ki ru wɔ i Kura. N'namɔni-i konaj ni tε, wɔri i n'tε arì i jɔwulu kalinsɛbe jɔnɔ ki kali arì yeri te walima kí i koŋ tɔri kali n'na. Ka sɛbe ka ciiru, jɔwulu sɛbekä jaan ki i naki-a. Yi i cooling wɔri-ra konaj ni tε, wɔri i a ye yibɛɛ te arɔɔ jnakilitinbi ki wu, yi i so ka sɛbe ka ramɔnika shɔ-i. A koŋ woo koŋ i ji n'tε á i jnakilila wɔri yi te ka sɛbe ka sun, ntij i so-a n'cin-i ka mani ka ru : L'équipe Jɔwulu / Sodeljɔ

B.P. 75

Sikasso (Mali)

Baara ki maka jaan ki kalimɔɔ ki wɔ baarama sɛbe ki wu

Ka kalimɔɔ ki wɔ baarama sɛbe ka i ye-a kalimɔɔ kiri te jɔwulu kalinsɛbe jɔnɔ ki kalinj ki wɔrika jaan ki ra. Kalinkanj kiri ramɔnika jaan ki po-i arimaj tε.

1. Kalinkanŋ ki namɔnika jaan ki

- Tumaŋ taanŋ (5) yɔ kila-a kalinkanŋ tenŋ tenŋ ki bataa ru fɔ kalinkanŋ jɔnɔ ki, niŋ wò kalinkanŋ yeri yeri ki i ki.

Tumaŋ jɔnɔ (1) ki. Wuluwɔtiŋ ki fa miniŋ ki kalinŋ ki
Tumaŋ fuuluntɔnŋ (2) ki. Fudanŋ niɔmɔritiŋ kiri kalimaanna ki
Tumaŋ byantɔnŋ (3) ki. Fudanŋ nimɔribali kiri kalimaana ki
Tumaŋ pyiirantɔnŋ (4) ki. Wulufani walima maanniŋ kalinŋ ki
Tumaŋ taantɔnŋ (5) ki. Sεbεtanmaanna ki kalinŋ ki
Fudanŋ nimɔritiŋ kiri ramɔni-i ñì i keŋe n'yeri ki jaan ki wu.

Fudanŋ jɔnɔ (1) ki : Wuluwɔtiŋ ki kalinŋ ki niŋ fa n'lumaanna ki

Fudanŋ fuuluntɔnŋ (2) ki : Taanshe ɻunaŋ wòri kila-i fudanŋ
jɔnɔ ki ru, niŋ ni i sɔɔ arimaŋ fe.

Fudanŋ byantɔnŋ (3) ki : Taanshe ɻunaŋ ki rufɔɔmaanna ki a
kaashi kiri kelinna wulukaan kiri ru.

Fudanŋ pyiirantɔnŋ (4) ki : Wulubalinŋ ɻunaŋ ki rucinimaanna
ki n'tɔri ra wòri kalinŋ i kɔ.

Fudanŋ taantɔnŋ (5) ki : Tɔnŋ kaan ki ramɔni ki wulukaan ki
mwɔɔnna ki wu.

Fudanŋ taamanintɔnŋ (6) ki : Mabi kiri fa wulubalinŋ
ɻuniŋ sinaŋ kiri kalimaanna ki.

Fudanŋ nimɔri bali kiri i kila-a pantɛ sεbε jaannu ki ru.
Niŋ kalinŋ ki i wɔri-ra wulu ki sariya kiri sun.

Abu tii ki a na siri.

Abu i n'tε Nina i saa si.

Nina tu saa ki kɔ.

Abu tu a ra ta saa ki bεε sa ku ki ru.

Abu ta-i ku ki ru.

Saa ku ki ru sεbε ki.

Siri Nina a na ku si Abu tii ki tε.

Abu tii ki a na ku ki nu.

tiř

suu

Nina

Abu

sεbε

Masa

	1. Abu ta ____ kari ki sa.
-ɛ	2. Abu tii ki ku ki nɛɛ ____.
-ɔ	3. Abu butu ____ baara ma ____.
-a	
-i	4. Nina ku ki sɔɔ ____ Abu naamari ki te.

masa	naamari	abu	nina	kɔɔtɛ
ti	sɔɔ	baa	ku	sɛbɛ

n	a	a	m	a	r	i
i	r	b	a	a	k	u
n	a	u	s	ɔ	ɔ	t
a	ɔ	r	a	t	ɔ	a
n	a	m	a	j	t	i
b	ɔ	s	ɛ	b	ɛ	m

2. Kalinkanŋ ki i wɔri-ra dɔɔkunŋ?

2.0 Kalinkanŋ jɔnɔ ki wɔrika jaan ki :

Kalinkanŋ jɔnɔ (1) ki

Kalinkanŋ yeri yeri ki ka ki.

Kalinŋ yɛ wò i ye-a kalindanŋ kiri te kí i so arì kpaan-i sɛbɛ ki te, niŋ fa ŋì i ki dali sɛbetan ki wu. Niŋ na, kalimɔɔ ki i tumaŋ jɔnɔ ki bantenŋ ma-a kumaŋ. Ntiŋ i n'kwuru kwuru ra ki.

Wulubalinŋ ɲuniŋ sinaŋ ki walima n'tumaan ki kalinŋ tɔri i wɔri-ra kumaŋ ki.

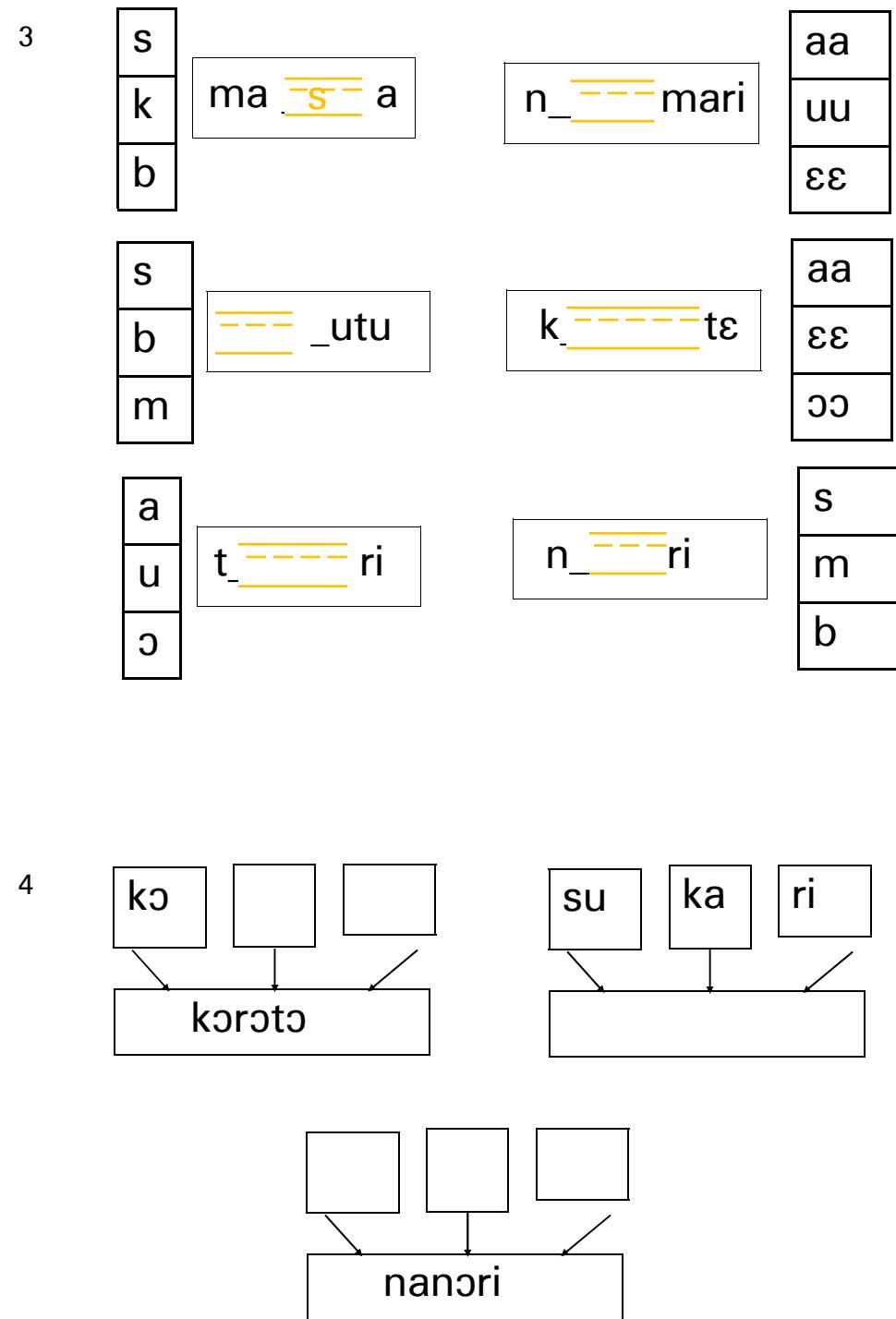
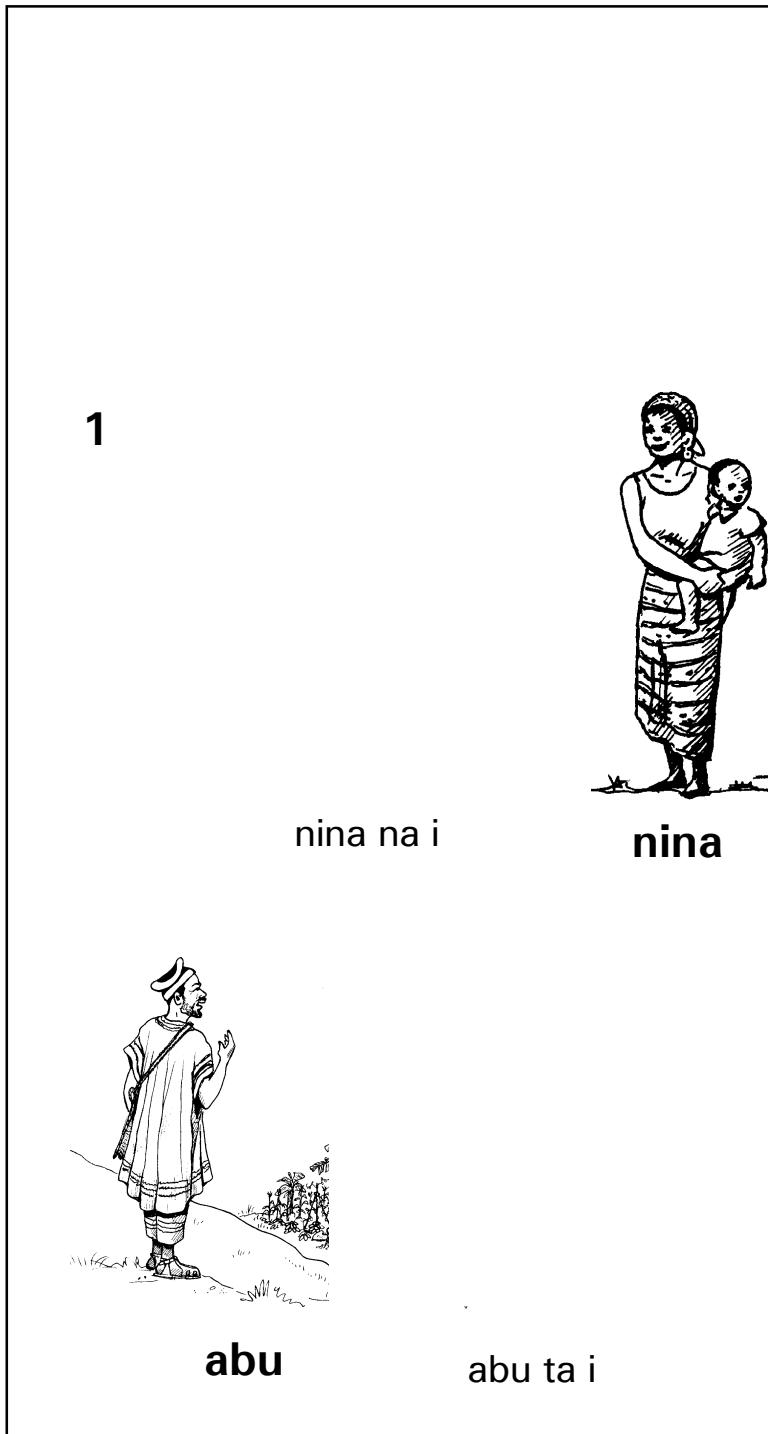
Kalinŋ tɔri i wɔri-ra sɛbetanmaanna ki sun ki walima wulu ki sariya ki sun ki.

Ka mani ka ma-a nwɔma kalindanŋ kiri i so sɛbɛ ki ru konaj kiri to kiri tɔ-i : nina, abu.

Kalimɔɔ ki kakan-i ŋì i n'bi kalindanŋ kiri te tu ka sɛbɛ ka ru maanniŋ kiri mwɔɔnna i bili-la ka koŋ fuuli ka sun.

Kalimɔɔ ki i wulukanŋ kiri kali-la wòri i miniŋ kiri kankante.

Ntiŋ i n'jaanbi-a kalindanŋ kiri te, tu wulukanŋ ki kali ki i tɔnpa-a nɔrinte ŋì i ta pante.

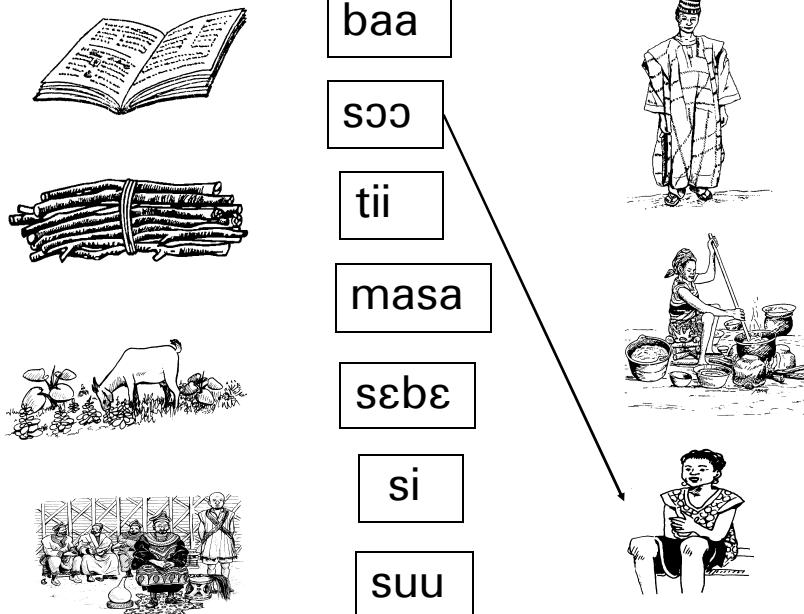

Pwulunsun sinaj ki kalinkanj ki b  e misali i ka a

8-14

s m b    e aa ii

1

2

aa	saa	maa	baa	kaa
ii	sii	mii	bii	kii
uu	suu	muu	buu	kuu
��	��	��	��	��
��	��	��	��	��

taa	si	ku	ba	ne
ta	sii	kuu	baa	nees

2.1 Pwulunsun ki

Sani kalim  o ki i pwulunsun kalinj ki tan, ntij kakan-i, ntij i maannij ki b  e kali walima j  wulu s  be t  ri mi   tu t  elinj k  roti   ni, f  n  ebi walima Kpili fa kwukwuaj ni   fa a bishi t  ri. K  i i barima ni   sun, k  i i nacinwulu w  ri ar  man te. A k  i k  o ni   na, ntij i kila-a ntij i pwulunsun ki tan.

Ni   pwulunsun ki i tan-a kalinkanj nak  ra f  nuudemaan ki sun.

- Kalinkanj nak  ra f  nuudemaan ki wulubalinj   unaj ki i s  be-a d  okunj, ni   fa n  taansh   kiri.

- Kalinkanj nak  ra f  nuudemaan ki wuluw  ti   ki fa n  maannij kiri.

1. Kalim  o ki i kalindaj ki b  e bo ta-a bunsinaj ki sun, ntij i ta kalinkanj nak  ra f  nuudemaan ki wulubalinj   unaj ki s  be (wulubalinj pyaanj ki fa n  juni   sinaj ki).

2. Ntij i wulubalinj ki ji-a k  i wu, tu k  i ni   bi.

3. Ntij i n  ceeli kalindaj ki b  e g  be, tu ni   i na kalinkanj nak  ra f  nuudemaan ki wuluw  ti   ki s  be bunsinaj ki sun. Ntij i ni   wuluw  ti   ki ji k  i wu bunsinaj ki sun, tu kalindaj kiri ni   bi.

4. Ntij i n  ceeli kalindaj ki b  e g  be, tu ni   i kalinkanj nak  ra f  nuudemaan ki maannij ki kali, ni   k  ote, ntij i kalinkanj   unaj ki t  n  pa ni   maka jaan ki i a jaanbi n  fe ki ru.

2.2. Tumanj jɔnɔ (1) ki : Wuluwɔtiŋ ki fa miniŋ ki kalinj ki

Kalimɔɔ ki i wulubaalinj ɔnunaj ki ji-a kalindaj kiri wu, wò sεbe-i bunsinaj ki sun wulubalinj ɔnunj sinaj ki fa n'pyaanj ki. ɔji i n'wulu ki feshi-a ɔji i n'kali ji kí wu. ɔji i n'bi tu kí n'bi n'fan miŋ tu ka wulubalinj ka wò ki i kumanj naan wò tε (s S), ɔji i kila, ɔji i n'bi kalindaj kiri tε tu kí n'bi tenj tenj. Niŋ kɔcte, ɔji i jibi ki wuluwɔtiŋ ki wò miniŋ ki ji-a wulubalinj ɔnunaj ki a kila wò ru. Niŋ fa kalimɔɔ ki fa kalindaj kiri i baarima-a wuluwɔtiŋ ki fa miniŋ ki sun. ɔji i wuluwɔtiŋ ki kali bunsinaj ki sun, ɔji i n'pwulu n'sun. ɔji i kalindaj ki bεε dɔri-ra, tu niŋ i na wulubalinj ɔnunaj ki ji wuluwɔtiŋ ki ru bunsinaj ki sun.

s   s

1

**si
s**

Tumanj jɔnpɔnitɔnɔ (7) ki :

Fudaj jɔnpɔnitɔnɔ ki :

Kalimɔɔ ki wɔ maannashɛeli ki ru, kalinj kiri i maanniŋ ki kali-la. Kalimɔɔ ki i fɔni kiri ramɔni-na tɔnsunfili wu, a kalindaj ki bεε ja fɔni. Kalimɔɔ ki i ranɔri ri tan-a nwɔma ntij i so n'tɔ-i a kalindaj kiri ji n'faamu.

bo fudaj tenj ki wɔ ki sun, njì i nafaa ji tɔnɔ kaan, njì so wulu bi-i. Niŋ kɔtε, ntij i kalindaj kiri dɔri-ra tenj, kí i ta n'pye kiri rafaa-ri bunsinaj ki sun.

Tumanj pyiirantɔnj (4) ki :

Fudaj pyiirantɔnj ki :

Kalimɔɔ ki i n'ji-a kalindaj kiri wu tu wulukaan kiri i bo-a arìmanj sun njì i ji tɔnɔ kaan. Niŋ kɔtε, ntij i kalindaj kiri bεε ri bo ta-a bunsinaj ki sun tenj tenj, kí i ta tɔnɔ kaan kiri rafaa ri.

Tumanj taantɔnj (5) ki :

Fudaj taantɔnj ki :

Kalimɔɔ ki i n'ji-a kalindaj kiri wu tu katimu ki ru, tu wulubalinj nafaamaan ki bεε i shi-a njì i wulukanj ki nafaa. Ntij i kalindaj kiri bεε ri bo ta-a bunsinaj ki sun tenj tenj, kí i ta wulukanj ki nafaa-ri.

Tumanj taanmanitɔnj (6) ki

Fudaj taanmanitɔnj ki :

Klaimɔɔ ki i n'ji-a kalindaj kiri wu, tu tɔnɔ kaan wɔri i fudaj ki ru katimu ki cuunj ki ru, tu wulubalinj wɔri i katimu ki ru, tu kí niŋ wulubalinj kiri shi bo arìmanj sun, kí i niŋ tɔnɔ kaan kiri ceeli miŋ tu misali ki wɔri-i jaan wò tε.

Ka mani ka ma njunj ki i njì i ji kalindaj kiri wu wulu baalinj njunaŋ ki tumanj ki i wò wuluwɔtiŋ ki walima wulukaan ki ru.

Kalimɔɔ ki i wuluwɔtiŋ ki ji-a bunsinaj ki sun minij ki pante.

Ntij i nanɔri ki tan-a tu : Misali la a míŋ n'gbε ki ji njì i ka (i) ki rala, n'pye ki i tu-a n'danwɔ ? Kalimɔɔ ki i n'tu-a fɔ kalindaj kiri i jaabi ki wɔri tu (s), niŋ kɔtε, ntij yeri ki i jaabi ki wɔri-ra tu aawe (s) yε. Kalimɔɔ ki i kila-a ntij i niŋ sεbe wululwɔtiŋ (si) ki fε. Ntij i kila-a, ntij i n'bi tu (s) ki wulu ki i n'tu-a tu njì i bi wuluwɔtiŋ ka tε tu (si). Kalimɔɔ ki i kalindaj ki bεε bo ta-a bunsinaj ki sun, ntij i ye niŋ i tε ka mani ka bataa kali ki ra.

Ntij i niŋ ma-a fɔ njì i ta so kalinkanj byaŋ sun. Niŋ kɔtε, Kalimɔɔ ki i a pwulu-la ka mani ka bataa sun. Ntij i wulubalinj njunaŋ (s) ki sεbe-a sun, ntij i kila ntij i (i) ki bo n'sun, ntij i kila ntij i kalindaj koŋ fuuli walima byaŋ dɔri tenj tenj kí i na ka mani kari bataa kali bunsinaj ki sun. Niŋ kɔtε, ntij i kila-a, ntij i nanɔri tan a wulubalinj njunaŋ ki ji sεbe-a taanshe danwɔ ri wu.

Ka mani ka ma njunj ki kalindaj kiri so n'tɔ-i wulu baalinj njunaŋ ki i wulu wò bi-a.

Kalimɔɔ ki i tɔnɔ kaan taanmani bi-a wulubalinj njunaŋ ki a (s) so kila-i byaŋ bishi ru miŋ tu :

- Njì i kila n'jɔnɔ ki tɔnpa ki ra,
- Njì i kila n'fuuluntɔnj ki faninmwuj,
- Njì i kila n'byantɔnj ki nakɔra ki ra.

N'byan pye ki, wulubalinj ɲunaŋ ki (s) i ji-a niŋ ni nu ki. Kalimco
ki i kari bataa ramɔni-na kulu sani ntij i ta kalinfu ki ru.

Ka tɔnɔ kaan taanmani ka kalilamaana ki kilimco ki gbe, ntij i
tu-a ntij i kalindaj kiri nanɔri-ri a kí ji wulubalinj ɲunaŋ (s) ki
wulu lamaani tɔnɔ kaan ki ru. A kí ji n'bi-a tu aribéé n'wulu ki
ramaan, ñì i a kila n'mani danwo ru. Ntij i kí ranɔri-ra kili, tu kí
tɔnɔ kaan kiri bëe ri bi, wulubalinj ɲunaŋ (s) ki a so kila-i wòri
ru. Kalimco ki a so a tu-i tɔnɔ kaan ni na, wulubalinj ɲunaŋ ki i
wòri ru, wòri ja-i sun ki. Ka mani ka ru, kalimco ki i sèbetan-a
bunsinaj ki sun ki.

2.3 Tumanj fuuluntɔnɔ (2) ki :

Fudaj nimɔritiŋ kiri (Léri tenɔ)

Ka mani ka ma ɳuŋ ki yo wulubalinj ɲunaŋ ki bo-i n'tɔri ri sun ñì i
ji wulukaan jaan wò te.

2	i si	a sa	u su
---	---------	---------	---------

Kalimco ki i n'tɔnpa-a wulubalinj ɲunaŋ ki wu. Ntij i fudaj
nimɔri fuuluntɔnɔ ki fudaj jɔnɔ ki ji-a, ntij i n'tu fɔ kalindaj
kiri i ntij jaabi tu (i), ntij i kila ntij i jeri (i) ki fe, ntij n'bi tu a yi

Pwulunsun sinaj ki kalinkanj ki wɔri ka jaan ki :

Pwulunsun sinaj ki kalinj ki i tan-a Kalinkanj jɔnpɔni woo
jɔnpɔni kɔte. Tumanj taanmani walima jɔnpɔni fa fudaj
taanmani walima jɔnpɔni i a kila n'u.

Tumanj jɔnɔ ki :

Fudaj jɔnɔ (1) ki :

Kalimco ki wo maannashëeli ki ru, ntij i kalindaj kiri bo ta-a
bunsinaj ki sun tenɔ tenɔ kí i bali kaan kí i minij ki fa tɔ ki da
arimaŋ na miŋ tu n'jaanbi-i sèbe ki ru jaan wò te.

Tumanj fuuluntɔnɔ (2) ki :

Fudaj fuuluntɔnɔ (2) ki : Kalimco ki wo maannashëeli ki ru, ntij i
kalindaj kiri bo-a kí i fudaj kiri kali, fudaj tenɔ kalindaj tenɔ fɔ
ñì i ta kɔ. Kalimco ki i ye-a kalindaj kiri te tɔnsunfili wu a bëe ja
fɔni kila mani ki bëe ru. Fudaj taantɔnɔ ki ru, kalimco ki kakan-i
ntij i n'tɔ a kalindaj kiri ji faamuyali kila « ɔɔ, εε, ii, aa » niŋ fa
« b, s, m » sun. Niŋ fa yìrì bomaan ki arimaŋ sun ñì i ji wulukaan
walima tɔnɔ kaan, a kí ji niŋ tɔ? Niŋ na, kalimco ki i kalindaj kiri
nanɔri-ra misali tɔri ri sun. Kí i so-a misali kiri bëe ri bi-i walima
kí i yìrì ji sèbe ki ciiru.

Tumanj byantɔnɔ (3) ki :

Fudaj byantɔnɔ (3) ki :

Kalimco ki i misali ki bëe shi ji-a kalindaj kiri wu. Ntij i n'ji-a kí
wu tu wulubaalinj wòri i katimu ki ciiru, tu niŋ tenɔ i shi-a, ñì i

maannashëeli ki ciiru. Niŋ bataa ru, ŋì i ceeli-la kalimco ki gbë, tu wulu ki sariya ki i bili-la finj wòri sun, tu ntiŋ i niŋ ni bi, wòri i a kila maanniŋ ki ru. Sëbetanmaana ki waaci ki ru, kalimco ki i so-a jontanmaana wòri-i wulubalinj kiri bëe ri walima wulukaan kiri bëe ri sun wòri i ji-a katimu ki ru. Ntiŋ i ye-a kalindaj kiri te, kí wulukaan ni walima tɔnŋ kaan ni namɔni niŋ wulubalinj kiri wu.

ja wulubalinj ŋunaŋ ki bo (i) ki sun, ŋì i n'danwɔ wòri-ra? Ntiŋ i n'tu-a fɔ kalindaj kiri i ntiŋ jaabi sun. Fudaj kiri bataa kali ki i tɔnpa-a cuunŋ ki ru ŋì i jeri n'fe. Kalimco ki i ka ma-a fudaj nimɔri fuuluntɔnŋ ki fudaj kiri bataa ru. N'nakɔɔra ki ru, ntiŋ i n'bi-a tu kalindaj mwɔɔnna ta fudaj fuuluntɔnŋ ki fudaj kiri bataa kali tenŋ tenŋ bunsinaŋ ki sun. Kalimco ki i kila-a ntiŋ i n'bi tu: « A n'sheëli wulu baalinj tɔri ri so-a bo-i ka wulubalinj ŋunaŋ ka sun, ŋì so ji-i tɔnŋ kaan walima wulukaan ni. Kalimco ki i kalindaj fuuli walima byaŋ dɔri-ra tenŋ tenŋ, kí i na fudaj nimɔri fuuluntɔnŋ ki bataa kali bunsinaŋ ki sun.

Ka mani ka ma ŋuŋ ki yo ŋí i ji tu wulubalinj ki bomaj ki i n'wulu ki rapwulu-la tɔnŋ kaan ki ru walima wulukaan ki ru ki.

3

si

sa

su

Kalimco ki i ta-a fudaj byantɔnŋ ki ru, ntiŋ i nanɔri ki tan tu wulubalinj ŋunaŋ ki i ja-a ka tɔnŋ kaan walima wulukaan kari bataa ru, tu nkemj a so na-i tɔnŋ kaan walima wulukaan jɔnɔ ki kali. Ntiŋ i n'ma-a niŋ jaan ki te fɔ fudaj nimɔri byantɔnŋ ki

bataa so kali kɔ-i. N'nakɔɔra ki, ntij i kalindaj mwɔɔnna dɔri-ra tenj tenj, kí i na fudaj byantɔnj ki bataa kali bunsinaj ki sun. Kalimɔɔ ki i kila-a ntij i nanɔri tan a wulubalinj ɔjunaj ki kali ka jaan ki ji tenj fudaj byantɔnj ki tɔnj kaan ki walima wulukaan kiri bataa ru. Ntij i kila-a ntij i n'bi tu : «Wulubalinj ɔjunaj ki i miŋ wulu tenj ki bi-a tɔnj kaan walima wulukaan ki bataa ru. Kalimɔɔ ki i kalindaj fuuli walima byaj dɔri-ra tenj tenj tu kí ta fudaj nimɔri byantɔnj ki bataa kali bunsinaj ki sun.

Ka mani ka ma ɔjuŋ ki i ɔji i ji kalindaj kiri wu, tu wulubalinj ɔjunaj ki sɛbɛka jaan ki fa n'wulu ki fa wulubalinj pye kiri wɔ ki tenj i ki.

4

si	sa	SU
ti	ta	tu
ki	ka	ku
ri	ra	ru

Kalimɔɔ ki i fudaj nimɔri pyiirantɔnj ki fudaj jɔnc ki kali jeri-ra. Niŋ ciiru, nitj i nanɔri tan-a tu : Abéé n'ja-i tu **si- ti- ki-** niŋ fa **ri** wulu kiri po-i wa? Ntij i n'tu fɔ kalindaj kiri i jaabi ki wɔri sun, ntij yeri ki i kila ntij i n'jaabi tu yìri wulu po ki, finn wò n'po

Furuba bi kiri

Nwɔma kalimɔɔ ki i so ka jɔwulu kalinsɛbe jɔnc ki kalinj wɔrika shɔ-i, ntij kakan-i ntij i a nkili ki tu ka mani dama kari ra :

- Tumaŋ ki taanshe ki i bo-a ki fɔ ɔji i ta so kalinkanj jɔnpɔni ki ru. Wulubalinj ɔjunaj sinaj ki bo-a ki fɔ ɔji i ta so kalinkanj jɔnpɔni ki sun sɛbe.
- Wulubalinj ɔjunaj sinaj ki kalinj ki bataa wɔri-ra ka sɛbe ka ru ki. Wɔri i a kila yibòò sɛbe ka ru, niŋ kiri kalinj ki i a na wɔri. Sɛbe ki fa kalinsɛbe jɔnc ki rakɔɔra ki ru, wulubalinj ki bataa tenj tenj yɔ kila-a niŋ mani ki ru, n'pyaanj kiri fa n'sinaj kiri (p.98).
- Bali wò ki i bili-la mabi ki fa wulubalinj wò ki i mabi waaci ki ji -a niŋ ni faninmwuj, niŋ i bo-a ki fɔ kalinkanj pyiirantɔnj (4) ki ru.
- Minij pyaanj wò ki i ji-a maanniŋ kiri bɛe ri kelinna, niŋ kɔri ki i tu wulubalinj ki bɛe maanniŋ ki ru wò ja-i kalindaj kiri gbe sun ki. Niŋ ki na, niŋ minij ki i ye-a kalindaj kiri te niŋ wulubalinj ki kalinj ki ra. Sabu niŋ wulubalinj ki i ji-a minij ki tɔ ki ru.

Fɔ ɔji i ta so kalinkanj teenpɔni ki sun, wulubalinj (a) wò sɛbe-i gbeera, niŋ i bi-a ki. Kalinkanj byintɔnj ki ru, ɔji i kila-a ɔji i bi.

- Pwulunsun kalinkanj sinaj ki i wɔri-ra kalinkanj jɔnpɔni woo jɔnpɔni kɔte. Niŋ kalinkanj ki fa n'pye kiri i tenj i ki. Niŋ ma waaci ki ru, kalindaj kiri i bi mwɔɔnna kini na kalimɔɔ wɔ

Nina ta-i ku ki ru .

Nina ta-i tani sa .

Nina a tutu si siri.

Nina a tutu si.

Nina a tutu ki nu.

san-i arìmañ nu, ntij i niñ ji kí wu, tu yìrì i wulu tenj bi-a ki. Niñ
köte, ntij i kila ntij i kí bo ta saa fuuluntöñ ki fa byantöñ ki
kali jéri.

Kalimco ki i kalindaj fuuli walima byañ döri-ra tenj tenj, kí i ta
fudaj nimori pyiirantöñ ki bataa kali tenj tenj bunsinaj ki
sun.

5

si

ri

siri

su

ka

ri

sukari

Nina ta-i ku ki ru.

Nina ta-i tani sa.

Nina tani ki su-i sukari ra.

Nina abu ka-i tani ki ra.

Siri Nina a tutu si .

Siri Nina a tutu ki nu.

s s s

n n n

N N

Nina Siri

Ka mani ka ma ñuñ ki yo ñi i tönj kaan ki walima wulukaan ki
ramonika jaan ki ji kalindaj kiri wu.

Kalimco ki i kalindaj kiri bo-a kí i wulukaan kiri kali. Niñ fa ntij i
kí bo-a kí i fudaj ki wò tönj kaan ki kali, kí i wulukaan kiri kali po
sanka shò arìmañ nu bunsinaj ki sun. Ntij i kila-a ntij i n'bi tu:
« Yibèè n'ja-i dönsaj tu wulukaan kiri i bo-a arìmañ sun jaan wò
te ñì i ji tönj kaan. Tu yi a tönj kaan ñunañ ni ja maanniñ kali
wò ki ru ». Ka bataa köte, kalindaj kiri bëe ri i fudaj nimori
taantöñ ki bataa kali-la tenj tenj bunsinaj ki sun.

2.4 Tumanj byantöñ (3) ki

Fudaj nimori bali kiri : Wulu ki sariya ki kalinj ki

Kalimco ki i fudaj nimori bali ki bataa sebe-a bunsinaj ki sun

kalinj ki tɔnpa ki jεŋ, walima kí i n'kali sεbe ki ciiru. Ntiŋ i tiiri ki bε bo-a tɔnj kaan ni fe wɔri i wulu ki sariya ki bi-a (wɔri wulubalinn kiri pyiri-i kusubε sεbe ki ciiru).

Kalimɔɔ ki i kalindaj kiri ranɔri-ra, kí finj wɔri ja-i fudaj kiri ru. Niŋ kocte, ntiŋ i wulu ki sariya ki jaanbi-a kalindaj kiri te (yìrì bomaj ki niŋ fa yìrì bo ɻuŋ ki). Niŋ na, kalimɔɔ ki i a jaakilitu a kalikanj tenj tenj ki bataa kalinj ki wɔrika jaan ki jaanbi ki ra ka kalimɔɔ ki wo baarama sεbe ki ru, nwɔma ntiŋ i so, wulu ki sariya ki i bili-la finj wɔri sun, ntiŋ i niŋ ni jaanbika shɔ. Ntiŋ i n'ceeli-la kalindaj kiri gbe tu kí misali tɔri ri wɔri, wɔri i shi tan-a wulu ki sariya ki sun.

2.5 Tumanj pyiirantɔnj (4) ki :

Wulufani ki walima maanniŋ ki kalinj ki

Kalimɔɔ ki kakan-i ntiŋ i n'tɔ tu :

ŋì i shi kalinkanjɔnɔ ki ra fɔ ŋì i ta bo kalinkanj byantɔnj ki na :

Ntiŋ i a wulu ki feshi-a, ntiŋ i wulufani kalinj kali tɔnsunfili wu sun, kalindaj kiri i wulufani ki kali-la arì jaanninaj ni wu niŋ fa kí i arì gbənaj kiri bili ta mani kali wo kiri sun. Niŋ kocte, kalimɔɔ ki i wulufani ki wulukanj ki bataa kali-la, niŋ fa ntiŋ i n'ceeli-la kalindaj ki bεε gbe tu niŋ i wulufani ki bataa kali a yeri te.

Kalimɔɔ ki i ye-a ntiŋ te ntiŋ so mani wɔri kali-i ki, kí i niŋ ni kali arìmaj fan. A ntiŋ kɔ, kalimɔɔ ki i kalindaj kiri bεε ri jaannashi-a, tu kí wulufani ki kali (koŋ tenj i mani tenj kali-la).

8

s S

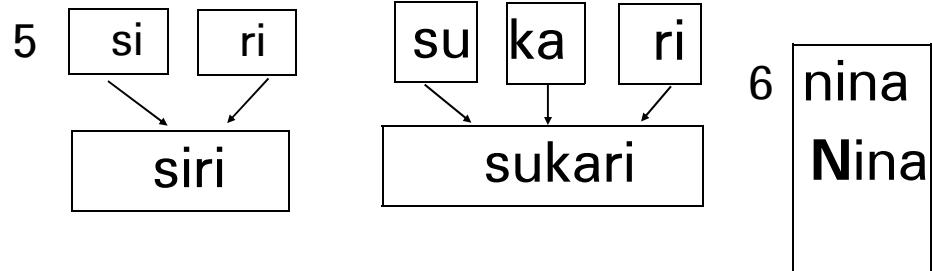
1

si
i

i	a	u
si	sa	su

3	si	sa	su
	ti	ta	tu
	ki	ka	ku
	ri	ra	ru

shæeli-li a koj wò ji n'maka shɔ-a walima n'ji shɔ-a ki.

5. Kalimɔɔ ki i n'bi-a : Tu dɔnsaj, koj bataa wulubalinj ɲunaŋ ki sɛbe wɔ sɛbe ki ru. Ntiŋ i tu-a ntij i kalindan kiri shæeli-li wulubalinj ki sɛbeka ki ra arɔ̀ sɛbe kiri tiiri kiri ru. A wɔri so n'sebɛ-i ki, ntij ye niŋ ni tɛ.
6. Kalimɔɔ ki i ta-a jɛŋ, ntij i wulubalinj ɲuniŋ sinaj ki sɛbeka jaan ki jaanbi kalindan kiri tɛ miŋ tu ntij i wulubalinj pyaanj ki wɔ ki bi-i jaan wò tɛ.
7. A kalimɔɔ ki ja kɔ jibi ki wulubalinj ɲunaŋ ki na, ntij i n'ceeli-la kalindan kiri gbe tu kí jibi ki wuluwɔtiŋ ki sɛbe arɔ̀ sɛbe kiri ru. Kalimɔɔ ki i a rumaanni-a ni, ntij i kóɔ wuluwɔtiŋ ki sɛbeka jaan ki shæeli-li kusube sɛbe kiri ru.
8. Baarama wɔ ki kili ki ru : Kalimɔɔ ki i n'ceeli-la kalindan kiri gbe tu kí jibi ki maanniŋ ki mani ki bɛɛ sɛbe arɔ̀ sɛbe kiri ru. Kalimɔɔ ki kakan-i ntij i niŋ baara ki shæelika shɔ, a n'ji maka shɔ walima a n'ji maka shɔ ki.

Kalinkanŋ tenŋ ka wɔrika jaan ki jaanbi-i jaan wò te kumanj, kalinkanŋ pye kiri bataa wɔri-ra miŋ jaan tenŋ ki te kalinsɛbe jɔnɔ ki ru, ɲì i san pwulusun kalinkanŋ sinaj kiri bantenŋ na, niŋ wò wɔrika jaan ki a jaanbi jɛŋ ki ru.

ɲì i shi kalinkanŋ pyiirantɔŋ ki na ɲì i ta bo kalinkanŋ nakɔra ki ra :

Kalimɔɔ ki i n'ceeli-la kalindan kiri gbe tu kí wulufani ki walima maanniŋ ki kali arì yeri te kí fa arì wulu ki feshi n'wu ki.

Kalimɔɔ ki i kí tu-a niŋ na, ntij i a rumaanni ni kí kɔtɛ, ntij i n'shæeli a kóɔ sɛbe ki ji rawulu a jaannu shɔɔrinj ki sun. Kalimɔɔ ki i ranɔri ri tan-a kalindan kiri ra, ntij i wɔri ramɔni-i kili ki ru sani ntij i na kalinfu ki ru. Niŋ nanɔri kiri tan ɲuŋ ki, ntij i so n'tɔ-i a kalindan kiri ji maanniŋ ki faamu walima a kí ji n'faamu ki.

Niŋ nanɔri kiri i kari :

Nkɛnŋ _____?	Jaan danwɔ te_____?
Mani danwɔ ru_____?	Jiŋ_____?
Nfɛnŋ na_____?	Nkɛnŋ wu_____?
Waaci danwɔ ru_____?	Nfɛnŋ wu_____?

Niŋ kɔtɛ kalimɔɔ ki i n'ceeli-la kalindan tenŋ tenŋ ki fɔn gbe, tu kí maanniŋ ki wulukanŋ tenŋ tenŋ kali kí i arì wulu ki feshi n'wu. Ntiŋ i n'tu fɔ kalindan kiri bataa maanniŋ ki mani ki bɛɛ kali.

Kalimɔɔ ki i n'ceeli-la kalindan fuuli walima byan gbe, tu kí maanniŋ ki bataa kali tenŋ tenŋ arɔ̀ sɛbe kiri ru. Niŋ kɔtɛ, kalimɔɔ ki i maanniŋ ki bataa kali-la kalika shɔɔrinj na.

Ka mani ka ru, a kalindan kiri waa ntij i tɔnŋ kaan wò kali, kalimɔɔ ki kakan-i ntij i ye kalindan kiri tɛ, kí i n'kali, nka ntij fa

n'kali ji kalindaj ki wu ki. Nij na, ntij i n'sheeli-la kalindaj ki i so-a wulukaan wò kali-i ki, ntij i kila-a, ntij i ye kalindaj ki te, n'so mani wò kali-i ki, kí i niij kali arìman fan. Nij na, kalindaj ki so wulubalinj wòri kali-i ki, ntij i kalindaj tòri bo-a, niij i n'kali. A kalindaj kiri tòri so n'kali-i ki, kalimco ki yeri ki i kila-a ntij i niij wulukaan ki walima tònnj kaan ki kali-la ntij i n'ji kalindaj kiri wu.

2.6 Tuman taantɔnñ (5) ki

Sebetanmaana ki

Waaci kiri bëe ri ru, kalimco kiri i waaci mwɔɔnna wɔri-ra kalindaj kiri te sebetanmaana ki kalinj ki ra ki. Á niij dali-la bi kiri tɔnbo. Tuman sinaj i sebetanmaana ki ru kusubë.

Kalimco ki i jaanbi tan-a fɔlɔ wulubalinj ɲuniŋ sinaj fa n'pyiaanj ki sebemaj kiri sun. Nka kalimco ki i n'ji-a kalindaj kiri wu, tu wulubalinj ɲuniŋ sinaj ki fa n'pyaanj ki i miŋ wulu tenj ki bi-a hali a yìrì sebekä jaan ki fa yìrì jaka jaan ki ji tenj i ki.

Kalimco ki i n'ji-a kí wu, ntij i n'kali ji kí wu niij fa ntij i n'tu fɔ kalindaj kiri i arì pwulu n'sun.

Kalimco ki i jaanbi tan-a kalindaj kiri te, wulubalinj ɲuniŋ sinaj ki fa n'pyaanj ki i sebë-a mani wòri ru. Niij kɔtë, kalimco ki i tiiri byaŋ (3) walima taanj kaan-na bunsinaj ki sun nwɔma a i so wulubalinj ɲuniŋ sinaj ki fa n'pyaanj ki sebekä jaan ki ji-i kalindaj kiri wu.

Ntij i tiiri byaŋ (3) kaan-na bunsinaj ki sun fɔlɔ, nitj i n'bi tu : Abéé wulubalinj ɲunaŋ ki (s) bika jaan ki tɔ-a kɔ niij fa n'taashe kiri. Dɔnsaj, yi a n'sebeka jaan ki kini, yi a n'tɔnpa wulubalinj pyaanj ki sun fɔlɔ. Ntij i n'bi-a tu :

Misali ki a shi wulu baalinj (s) ki sun

1. Yi a kulu jɔnɔ ki nawulu ta pante tiiri jɔnɔ ki fa fuuluntɔnɔ ki ciiru niij fa kulu fuuluntɔnɔ ki i nawulu ta nɔrinte ñì i da n'jɔnɔ ki ra tiiri fuuluntɔnɔ ki ru.
2. Niij kɔtë, ntij i n'bi tu : Yi bataa wulubalinj ɲunaŋ pyaanj ki sebë faa ki fan, á n'sheelika shɔ míŋ fan, á n'ma móón ki sali. Kalimco ki i a kɔye-a kalindaj kiri ra, a ntij ji ka wulu ka bi-a waarinj wò ru. Kalimco ki i a gbe ki rupwulu-la kusubë nwɔma kalindaj kiri bataa so n'sheelika shɔ-i jaan wò te. Ntij i wulubalinj ki taanshe kiri bi faa ki fan ñì i gan amaj na. Kalindaj kiri i arì pwulu-la n'sun kalimco ki fan.
3. Kalimco ki i bunsinaj sun ciriki finj ki de-a ju ru, ntij i wulubalinj ɲunaŋ (s) pyaanj ki sebë bunsinaj ki sun niij wu. Niij kɔtë, ntij i kalindaj kiri bëe ri bo ta tenj tenj bunsinaj ki sun, kí i ta arì pwulu niij sun jaan mwɔɔnna.
4. Kalimco ki i n'bi-a tu : Dɔnsaj, yi wulubalinj ki sebekä jaan ki kini yi gbënaŋ kiri wu bunsinaj ki sun walima yibòù sebë kiri bwo ki sun. Kalindaj kiri i niij ma-a tenj tenj, kí i wulubalinj ɲunaŋ ki sebë arì gbënaŋ kiri wu bunsinaj ki walima sebë kiri bwo ki sun. Niij ma-a ni ma ki ru, kalimco ki i tu-a ntij i a rumaanni-ni kalindaj kiri kɔtë, ntij kí